

Rafiyeva Zarina Husanovna

SamISI o'qituvchisi

zrafiyeva@gmail.com

Sevinch Sobirjonovna Raxmonkulova

SamISI IRB-122-guruh talabasi

Sevinchraxmonkulova8@gmail.com

Intelktual mulkni baholashda patentlar, mualliflik huquqlari va savdo belgilari

Anotatsiya: Ushbu maqolada intellektual mulk obyektlarini — xususan, patentlar, mualliflik huquqlari va savdo, tovar belgilarini — iqtisodiy va huquqiy jihatdan baholash masalalari hamda ularning O'zbekiston qonunchiligi doirasidagi holati tahlil qilinadi. Intellektual mulk zamonaviy iqtisodiyotda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu konsepsiya patentlar, mualliflik huquqlari, savdo belgilari, texnologiyalar, dizaynlar va boshqa ko'plab aktivlarni o'z ichiga oladi, ular huquq egalariга o'zlarining ijodiy va innovatsion mahsulotlaridan foydalanishda monopol huquq beradi. Intellektual mulkni baholash va tijoratlashtirish ushbu aktivlarning qiymatini aniqlash, ularning haqiqiy qiymatini yaxshiroq tushunish imkonini beruvchi, shuningdek, moliyaviy rejalashtirish, risklarni boshqarish va strategik qarorlar qabul qilishda ushbu ma'lumotlardan foydalanish imkonini beradigan muhim jarayondir. Mualliflik huquqi va sanoat mulki himoyasining nazariy-asoslari, qiymat aniqlash usullari, hamda amaliy baholash muammolari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, huquqlarining global bilan O'zbekiston milliy qonunchiligining muvofiqligi baholanadi. Maqola ko'rsatadiki, Intellektual mulk obyektlarini baholash va himoya qilish samaradorligini oshirish uchun qonuniy va institutsional islohotlar zarur.

Kalit so'zlar: intellektual mulk, patent, mualliflik huquqi, tovar belgisi, baholash, O'zbekiston, huquqiy muhofaza, litsenziyalash, innovatsiya, iqtisodiy qiymat.

Abstract: This article analyzes the issues of economic and legal valuation of intellectual property objects - in particular, patents, copyrights and trademarks - and their status within the framework of Uzbek legislation. Intellectual property is of great importance in the modern economy. This concept includes patents, copyrights, trademarks, technologies, designs and many other assets that give rights holders a monopoly right to use their creative and innovative products. The valuation and commercialization of intellectual property is an important process that allows determining the value of these assets, better understanding their true value, and also allows using this information in financial planning, risk management and strategic decision-making. The theoretical foundations of copyright and industrial property protection, valuation methods, and practical valuation problems are considered. The compliance of the national legislation of Uzbekistan with global standards of rights is also assessed. The article shows that legal and institutional reforms are needed to

increase the effectiveness of the valuation and protection of objects.

Key words: intellectual property, patent, copyright, trademark, valuation, Uzbekistan, legal protection, licensing, innovation, economic value.

Kirish. Intellektual mulk — bu shaxs yoki tashkilot tomonidan intellektual faoliyat natijasida yaratilgan asarlar, ixtirolar, brendlar va boshqa individuallashtirish vositalarini nazarda tutuvchi huquqiy kategoriya.⁶

O‘zbekiston Respublikasida intellektual mulk huquqlari bir qator qonun va normativ hujjatlar bilan tartibga solinadi: “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi qonun, “Patentlar to‘g‘risida”gi qonun, “Tovar belgilar va xizmat ko‘rsatish belgilar to‘g‘risida”gi qonun va boshqalar.⁷

Patent — ixtiro, foydali model yoki sanoat namunasi kabi yangi texnik yechimga davlat tomonidan beriladigan huquqiy himoya hujjatidir; patent egasi ixtirodan foydalanish huquqiga — litsenziyalash, sotish yoki boshqa tarzda tasarruf etish huquqiga ega bo‘ladi. Mualliflik huquqi esa adabiy, badiiy, ilmiy asarlar, dasturlar, musiqiy, grafik va boshqa ijodiy mahsulotlarni qamrab oladi; bu huquq muallifga asarni ko‘rsatish, tarqatish, nusxalash va boshqa shakllarda foydalanish ustidan mutlaq yoki cheklangan huquqlar beradi. Tovar (savdo) belgisi va xizmat belgilari esa mahsulot yoki xizmatlarni individuallashtirish va ularni raqobatchilardan ajratish vositasi bo‘lib, ularning davlat ro‘yxatidan o‘tkazilishi muhim. Biroq, intellektual mulk obyektlarining huquqiy himoyasi bilan birga ularning bozorga, iqtisodiyotga, investitsiyalarga va innovatsiyalarga qo‘shgan hissasini baholash masalasi muhimligi ortmoqda. Ayniqsa — patentlar, mualliflik huquqlari yoki savdo belgilarining real iqtisodiy qiymatini aniqlash, litsenziyalash, ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik, va huquqbuzarlik holatlari fonida zararlarni aniqlash.

Mamlakatimizda “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida”gi Qonun hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ilmiy va ilmiy-texnikaviy faoliyat natijalarini tijoratlashtirish samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PQ-3855-son qaroriga asosan quyidagilar ilmiy va ilmiy-texnikaviy faoliyat natijalarini tijoratlashtirishning asosiy usullari sifatida ko‘rsatilgan:

a) ilmiy va ilmiy-texnikaviy faoliyat natijalaridan foydalangan holda yaratilgan tovarlarni (bajarilgan ishlarni, ko‘rsatilgan xizmatlarni) realizatsiya qilish yoki ushbu natijalardan o‘z ehtiyojlari uchun foydalanish;

b) tijorat tashkilotlarini tashkil etish, bunda ularning ta‘sischilaridan biri ustav fondiga hissa sifatida intellektual mulk obyekti yoki tayyor texnologiyani kiritgan

⁶https://api.ziynet.uz/uploads/books/10000014/pQT4EurNidW70l.pdf?utm_source=chatgpt.com

⁷https://library.uzdjtssu.uz/files/pdf/PATENTSHUNOSLIK%2C%20LITSENZIYALASH%20VA%20SERTIFIKATLA SH%C2%BB.pdf?utm_source=chatgpt.com

muassasa (yoki ixtisoslashtirilgan affillangan tashkilot) hisoblanadi;

c) intellektual mulk obyektlariga bo'lgan mulk huquqlarini uchinchi shaxslarga o'tkazish va mazkur obyektlardan foydalanish huquqini litsenziya shartnomalarini tuzish orqali, shu jumladan, ularni keyinchalik ushbu huquqlar oluvchisi tomonidan tijoratlashtirish sharti bilan berish. Innovatsion mahsulot egalari yuqorida nazarda tutilgan tijoratlashtirish usullaridan faqat bittasini tanlashlari talab etilmaydi. Shuningdek, sanab o'tilgan tijoratlashtirish usullaridan biri yoki bir nechtasini tanlash uchun ularning har birini alohida innovatsion loyiha sifatida amalga oshirish mumkin. Tijoratlashtirish maqsadida tuzilgan shartnomalar kuchga kirishi uchun O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Intellektual mulk agentligida ro'yxatdan o'tkazilishi shart.

Intellektual mulk obyektlari qiymatini baholash aksariyat hollarda quyidagi maqsadlarda amalga oshiriladi:

- ustav kapitalidagi hissa qiymatini aniqlash;
- nomoddiy aktivlarni inventarizatsiya qilish va iqtisodiy muomalaga kiritish;
- soliqqa tortishni optimallashtirish;
- mutlaq huquqlarni garovga qo'yish evaziga kredit berish;
- investorlarni jalb qilish;
- nizolarni, shu jumladan, nomoddiy aktivlarga bo'lgan huquqlarning buzilishi sababli zarar yetkazilganligi holati bo'yicha nizolarni hal qilish;
- nomoddiy aktivlarga bo'lgan huquqlarni taqdim etish yoki ulardan foydalanish uchun litsenziya berish;
- sanoat mulki obyektlarini qo'llashda soliq imtiyozlarini olish;
- litsenziya qiymatini belgilash;
- foyda ulushini aniqlash.

Baholashning maqsadlari uning usullari bilan chambarchas bog'liq. Obyektni baholashning u yoki bu usulini tanlashning maqbulligi, asosan, baholovchining malakasi va amaliy tajribasidan kelib chiqib belgilanadi.

Bunday holda baholash faoliyatida qo'llaniladigan tushunchalar va prinsiplarini to'g'ri tushunish va qo'llash ustuvor ahamiyatga egadir. Quyida intellektual mulkni baholash usuliga yondashuvni tanlash uslublari ko'rsatilgan.

Intellektual mulk qiymatini baholash yondashuvlarining asosiy uslubiy xususiyatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Qiyosiy yondashuv baholash obyektini ular bilan bitim narxlari to'g'risida ma'lumotlar mavjud analog obyektlarni taqqoslashga asoslangan obyekt qiymatini

baholash usullari to'plami hisoblanadi. Qiyosiy yondashuvdan foydalanish analoglarning narxini to'g'rilash, ularning baholanayotgan intellektual mulkdan farqini kamaytirish (yumshatish) orqali amalga oshiriladi.

2. Daromad yondashuvi o'zida baholash obyektidan kutilayotgan daromadni aniqlashga asoslangan obyekt qiymatini baholash usullarini mujassam etgan. Uni qo'llash intellektual mulkdan foydalanishdan daromad olish imkoniyati mavjud bo'lgan sharoitda amalga oshiriladi. Intellektual mulkdan foydalanishdan olinadigan daromad muayyan vaqt oralig'ida intellektual mulkdan foydalanish natijasida kelib tushadigan pul tushumlari va pul to'lovlari (pul oqimi) o'rtasidagi farq hisoblanadi.

3. Xarajat yondashuvi esa baholash obyektini tiklash uchun zarur bo'lgan xarajatlarni aniqlashga asoslangan obyekt qiymatini baholash usullari yig'indisi hisoblanadi. Xarajat yondashuvi baholash obyektini tiklash yoki almashtirish imkoni mavjud bo'lganda amalga oshiriladi.

Baholashning barcha uchta yondashuvi – qiyosiy, daromad va xarajat intellektual mulk obyektlari qiymatini baholashning foydali vositalari hisoblanadi. Ba'zi yondashuvlar intellektual mulk qiymatlarining ayrim turlarini eng ishonchli va aniq baholash natijalarini olishga imkon yaratadi, boshqalari esa unchalik ishonchli bo'lmagan baholarni beradi. Intellektual mulk obyektlari qiymatini baholashning yakuniy natijalarini ko'rsatish uchun turli yondashuvlarni qo'llab olingan natijalarni baholangan intellektual mulk obyektining o'ziga xos xususiyatlarini, shuningdek, mavjud ma'lumotlarning xarakteri, miqdori va sifatini hisobga olgan holda tortish yo'li bilan kelishish zarur. Bitta yondashuv doirasida bir necha hisoblash usullarini qo'llash asoslanishi va ushbu yondashuv doirasida bitta qiymatning natijaviy miqdori olinishi kerak.

“Baholash faoliyati to'g'risida”gi Qonunga ko'ra baholash obyektini baholashdan o'tkazish (jumladan, intellektual mulk obyektlarini baholash) uchun baholovchi tashkilot va buyurtmachi o'rtasida tuziladigan shartnoma yoki qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda sud ajrimi asos hisoblanadi. Baholash obyektini baholashdan o'tkazish natijalari baholash to'g'risidagi hisobot bilan rasmiylashtiriladi, unda baholovchi amaliy iqtisodiy tahlildan foydalangan holda buyurtmachini baholash obyekti qiymatining eng ehtimol tutilgan bahosiga ishontira olishi kerak. Buyurtmachiga berilgan baholash hisoboti rasmiy hujjat maqomiga ega, shu sababli, sudlarda intellektual mulk obyektining qiymatini yoki intellectual mulkdan qonunga zid foydalanilishi natijasida yetkazilgan zararning qiymatini aniqlash bilan bog'liq nizoni ko'rib chiqishda foydalanilishi mumkin. Baholash hisoboti bir qancha talablarga javob berishi kerak va u uchun eng umumiy talablar qonunchilik bilan belgilanadi.

Baholash to'g'risidagi hisobot mazmuniga oid talablar baholash obyekti baholashdan o'tkazish natijalari baholash to'g'risidagi hisobot bilan rasmiylashtiriladi. Baholash jarayonida foydalanilgan axborot ochib berilishi kerak, bundan maxfiy tusga ega bo'lgan axborot mustasno. Maxfiy axborotni baholovchi faqat buyurtmachi va (yoki) bunday axborotni bergan shaxslar bilancelishgan holda yoki sudning tegishli qarori bo'yicha ochib berishi mumkin. Intellektual mulk obyektlarini baholash uchun zarur bo'lgan kuch va qo'shimcha xarajatlardan qat'i nazar baholovchiga turli va bir necha xil baholash yondashuvlari hamda usullarini qo'llagan holda baholashni o'tkazish tavsiya etiladi. Baholashning muqobil usullaridan foydalanish asosiy usul yordamida olingan natijalarni qayta tekshirish imkoniniberadi. Intellektual mulkni baholash to'g'risidagi hisobotning taxminlar va cheklovchi shartlar bayon qilingan qismida baholash amaliyotida an'anaviy qo'llaniladigan namunaviy shakllar bilan bir qatorda intellektual mulkni baholashda aniqlangan maxsus taxminlarni ham o'z ichiga olishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, intellektual mulk auditi, buxgalteriya hisobi va baholashning dolzarbligi innovatsion biznes, ilmiy tadqiqot tashkilotlari, venchur kapitalist va innovatsion tadbirkorlikning boshqa shakllari uchun kundan-kunga oshib bormoqda. Chunki aynan intellektual mulk auditi, buxgalteriya hisobi va baholash – intellektual mulkni muvaffaqiyatli boshqarish, moliyalashtirishning tashqi manbalaridan innovatsion tadbirkorlarning erkin foydalana olishi hamda samarali faoliyat olib boradigan intellektual mulk bozorining asosiy tayanchi hisoblanadi.

Quyida O'zbekiston, AQSH, Rossiya, Xitoy va Germaniya bo'yicha eng so'nggi (2023–2024–2025 manbalari mavjudicha) statistik-kvantitativ xulosa va asosiy indikatorlar keltirilgan.

1-jadval

Eng muhim ko'rsatkichlar asosida solishtiruv

№	Mamlakat	So'nggi yilda muhim ko'rsatkich (patent/trademark va IP xizmatlari)	IP/intangible ulushi — proksi (taxminiy)	Trend (so'nggi yil)
1	AQSH	S&P500 kompaniyalarida intangible aktivlar bo'yicha ulush ~ 90% (S&P500 / Ocean Tomo & WIPO tahlillari). Patent arizalari va PCT arizalarida AQSH hali yuqori o'rinlarda.	Juda yuqori — korxona qiymatining katta qismi (yuqorida)	Intangible qiymat 2023–2024da tiklanish va o'sish
2	Xitoy	2023–2024: patent grantlari va ro'yxatlar bo'yicha yetakchi	O'sib borayotgan — xususiy sektor	2023–2024: patentlar

		(2023–2024da milliarddan ziyod patent faoliyati; CNIPA va WIPO ma’lumotlari). IP xizmatlari sohasining daromadi ham oshmoqda	texnologiyalari bilan IP qiymati tez o’smoqda; Brand Finance/WIPO global hisob-kitoblar taxminlari Xitoy intangiblesini oshgan deb ko’rsatadi.	ko’paydi; 2024–2025da ham o’sish davom etmoqda
3	Germaniya	DPMA (2024 yillik) — patent arizalari barqaror (2020–2024 oralig’ida 37–40k atrofida chiqadi); intangibles investitsiyasi Yevropa miqyosida o’rta daraja	O’rta — sanoat (tangible) bosimi yuqori, lekin brend/texnologiya intangibles ham muhim	So’nggi yilda intangibles investitsiyasi asta-sekin o’smoqda, lekin AQSH/Xitoyga nisbatan pastroq.
4	Rossiya	Rospatent 2023–2024 hisobotlari: milliy patent/trademark faolligi saqlanmoqda; biroq xalqaro ko’rsatkichlarda pasayishlar va tranzaksion to’sqinliklar sezilgan.	O’rtacha yoki past — ayrim strategik sohalarda (armiya, energetika) IP qiymati yuqori, lekin bozor qiymatiga umumiy ta’siri cheklangan	2023–2024: milliy IP faoliyati davom etmoqda, ammo xalqaro integratsiyada qiyinchiliklar.
5	O’zbekiston	WIPO mamlakat profili 2023–2024: patent va savdo belgilari arizalarida o’sish (raqamlar WIPO PDFda), 2023–2024 yillarda trademark class count va patent arizalari oshgani qayd etilgan.	Nisbatan past bozor miqyosida (yaqinda intellektual mulkka e’tibor oshmoqda) — lekin tez o’sish potentsiali mavjud	2023–2024: ro’yxatlar va xizmatlar hajmi oshdi; huquqni muhofaza qilish faolligi kuchaytirildi.

Takliflar

- Intellektual mulk ob’ektlarini baholash metodologiyasini standartlashtirish
 - Patent, mualliflik huquqi va tovar belgilarining qiymatini aniqlash bo’yicha milliy standartlar ishlab chiqilishi lozim.
 - Xarajat, daromad va bozor yondashuvlarini birlashtirgan kompleks metodika yaratish talab etiladi.
 - Baholash jarayonida xalqaro tashkilotlar tomonidan qo’llanilayotgan metodikalardan foydalanish zarur.
- Innovatsion texnologiyalarni tijoratlashtirish tizimini kuchaytirish

- Universitet va ilmiy markazlarda texnologiya transferi ofislarini kengaytirish;
- Patenti bor ishlanmalarni sanoat korxonalariga chiqarish uchun grant, subsidiyalar va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini joriy etish;

- Startaplar va ilmiy loyihalar uchun litsenziya bozorini rivojlantirish.

3. Raqamli mualliflik huquqini mustahkamlash

- Raqamli platformalarda tarqatilayotgan kontentni himoya qilish uchun elektron monitoring va raqamli watermak (himoya belgilari) tizimini yo'lga qo'yish;

- Dasturiy mahsulotlar va onlayn xizmatlar uchun tezkor ro'yxatdan o'tkazish mexanizmlarini yaratish;

- Raqamli piratlikka qarshi kurashda internet provayderlar va platformalar bilan hamkorlikni kuchaytirish.

4. Tovar belgisi va brending tizimini rivojlantirish

- Mahalliy korxonalar uchun xalqaro darajada (Madrid tizimi orqali) tovar belgisini ro'yxatdan o'tkazish jarayonlarini soddalashtirish;

- "Made in Uzbekistan" brendi uchun geografik ko'rsatkichlar tizimini kengaytirish;

- Eksportchi korxonalar uchun brending bo'yicha maxsus o'quv markazlarini tashkil etish.

Xulosa. Intellektual mulk zamonaviy innovatsion iqtisodiyotning strategik aktivlaridan biri bo'lib, uning samarali baholanishi, huquqiy muhofazasi va iqtisodiy aylanish darajasi milliy raqobatbardoshlikni belgilovchi omillardan sanaladi. Patentlar, mualliflik huquqlari va tovar belgilarining iqtisodiy qiymati faqat ularning huquqiy himoyasi bilan emas, balki ular asosida yaratilayotgan texnologik yechimlar, bozor talabi, litsenziya mexanizmlari, brend kapitali va innovatsion infratuzilmaning rivojlanganligi bilan belgilanadi.

Patentlar yangi texnologiyalarning yaratilishi va sanoatning modernizatsiyasi uchun asosiy katalizator bo'lib, ularning qiymati texnik yangilik, amaliy qo'llanish imkoniyati va bozor samaradorligi bilan belgilanadi. Mualliflik huquqi esa raqamli iqtisodiyot davrida yanada kengayib, dasturiy mahsulotlar, kontent industriyasi va ijodiy faoliyatning iqtisodiy salohiyatini kuchaytiradi. Tovar belgisi esa korxona brendining bozor qiymatini shakllantiruvchi muhim omil bo'lib, marketing va iste'molchi ishonchi bilan bevosita bog'liq.

O'zbekiston qonunchiligida intellektual mulk bilan bog'liq jiddiy institutsional va normativ islohotlar amalga oshirilayotgan bo'lsada, intellektual mulk obyektlarini baholash bo'yicha birxillashtirilgan metodologiya, bozor mexanizmlari va texnologik baholash tizimlari to'liq shakllanmagan. Bu esa innovatsion g'oyalarni

tijoratlashtirishning sekinlashishiga, patent va mualliflik huquqlari asosida shakllanishi mumkin bo'lgan iqtisodiy ko'rsatkichlarning yetarli ishlatilmasligiga olib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida"gi Qonun
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ilmiy va ilmiy-texnikaviy faoliyat natijalarini tijoratlashtirish samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PQ-3855-son qarori
3. "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi qonun
4. "Patentlar to'g'risida"gi qonun
5. "Tovar belgilar va xizmat ko'rsatish belgilar to'g'risida"gi qonun
6. The role of intellectual property rights under the wto and its legal adaptation in Uzbekistan. 2025. "Modern Education and Development" jurnali.
7. Patent Law and Innovation Implementation: Fostering Grant Projects and Technological Advancement in Uzbekistan. 2020
8. I.E.P. (intellectual property) muhofazasida nima o'zgardi / huquqiy sharh maqolasi 2025 yildagi o'zgartirishlar to'g'risida.
9. Legal tech va intellektual mulk huquqlarini himoya qilishda innovatsion yondashuvlar. 2024–2025. Dunyo hamda O'zbekiston tajribasi.
10. Deep Intellectual Property Protection: A Survey. 2023. Global tendensiyalar, raqamli asarlar, sun'iy intellekt va huquqiy himoya.
11. PatentMind: A Multi-Aspect Reasoning Graph for Patent Similarity Evaluation. 2025. Patent baholash uchun yangi metodologiya.
12. Predictive Patentomics: Forecasting Innovation Success and Valuation with ChatGPT. 2023. Patent qiymatini bashorat qilishga oid tadqiqot